

Knižní kultura I

1. Kniha jako komunikační médium a jako artefakt

Jindřich Marek

Kurz Knižní kultura I

- Rukopisná kniha ve středověku a v raném novověku (4 přednášky)
 - 4. 10., 11. 10. (nahrávka), 18. 10., 25. 10. – doc. Jindřich Marek: jindrich.marek@ff.cuni.cz
- Knižní obchod v raném novověku (1 přednáška)
 - 1. 11. – dr. Lenka Veselá: vesela@knav.cz
- Tištěná kniha v raném novověku (4 přednášky)
 - 8. 11., 15. 12., 29. 11., 6. 12. – doc. Petr Voit: petr.voit@ff.cuni.cz
- exkurze do historického fondu Národní knihovny (upřesníme)
- závěrečný test: 10. 1. 2025 od 9.00
- podpora v Moodlu: <https://dl1.cuni.cz/course/view.php?id=7474>

Základní literatura ke kurzu

- Michal Dragoun a kol., *Knižní kultura českého středověku*. Praha: Scriptorium, 2020.
- Zdeněk Šimeček a Jiří Trávníček, *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha: Academia, 2014.
- Petr Voit, *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri, 2006. V rozšířené podobě dostupné též online.

Základní pojmy

- dějiny knihy / výzkum knižní kultury
 - vědní obor
 - anglicky book history, history of books
 - také: kodikologie (pro rukopisy), knihověda (pro tištěnou knihu), anglicky codicology, bibliology (bibliography)
- knižní kultura
 - zkoumaný fenomén
 - v angličtině se používá spíše jen manuscript culture, print culture
- studia knihy
 - univerzitní obor
 - anglicky book studies

Knižní kultura a digital humanities

- výzkum knižní kultury
 - zkoumáme „materiální texty“ (směr nazývaný „nový materialismus“)
- „mediální archeologie“
 - odkrývání potenciálu zastaralých a zanedbávaných médií
- kvantitativní metody
 - např. metoda „distant reading“ (Franco Moretti): agregace dat, čte a vyhodnocuje počítač

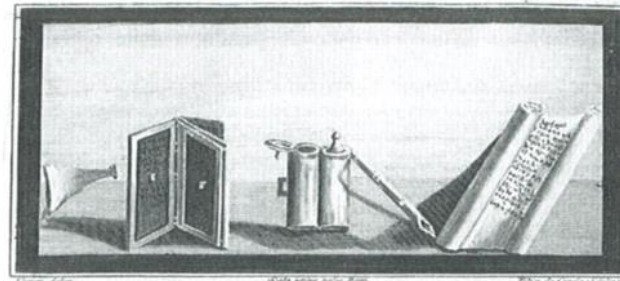

Kodex jako médium

- dle Rogera Chartiera přechod od svitku ke kodexu větší inovací než vynález knihtisku

Přechod od svitku ke kodexu

55

TAVOLA IX.

ALLIOPE ⁽¹⁾ il poema ⁽²⁾. Così si legge nell'iscrizione, che ha sotto a' piedi questa *Musa*, la quale sebbene sia nominata nell'ultimo luogo da Esiodo, è però la prima per dignità, e la più eccellente di tutte; appartenendo a lei l'Eroica poesia ⁽³⁾. E' rappresentata in questa pittura con un abito a color *verde*, e con una fopravveste

(1) ΚΑΛΙΟΠΗ così detta dalla bella voce. *Dioniso* IV. 6. ἀνὸ τῷ καλῷ τῆς ὑπερίου. Si veda *Marzio* in *Sonn.* Scip. II. 1.
 (2) ΠΟΙΗΜΑ. *Di* *scrisse* *poesia*, e *poeta*, come il tutto e la parte. *Poeta* è l'opera intera, come *scrisse* tutta l'*Iliade*; *Poema* è una parte, come nell'*Iliade* per *esempio* *scrisse* la *fabbrica* dell'*armi* di *Achille*. *Così* *scrive* *Affonso*, e così *Nero* *Marcella* dopo *Luciano*. Si veda il *Vaglio* *Art.* *Poet.* cap. IV. §. 2. dove spiega, che il poema è l'opera *più*, la *poesia* è l'*operazione*. Ma si fatte *distinzioni* non *sono* *sempre* *dall'uso*. In *qual* *significato* *si* *prende* *qui*, si *vede* *nella* *nota* *leg.*
 (3) *Esiodo* *lib.* v. 79. e 80. dice di *Calliope*:
 ἢ δὲ καλλιόπην ἔτι βραχίονα.
Esiodo *lib.* v. 79. e 80. dice di *Calliope*:
 ἢ δὲ καλλιόπην ἔτι βραχίονα.
 Questa però di tutte è più eccellente.

Questa i Re venerabili accompagna.
 Da queste parole di *Esiodo* deduce *Plutarco* *Symp.* IX. 14. che a *Calliope* appartenga la civile e *Real* facoltà (τὸ πολιτικόν, καὶ βασιλικόν); e nella *qu.* 13. della *stessa* *lib.* IX. avend' detto, che *esodo*, e *quasi* *li* *dettono*, che *Calliope* convenga col *Re* (καὶ τὸν βασιλικόν οὐκ ἐνταῦθα φέρει) non intendono più, che i *Re* abbiano da *sempre* *politici*, né *disputare*, ma *far* *quello*, *ed* *proprio* *di* *quasi*, che *ben* *discorrono*, e che intendono il *governo* (τὸ πολιτικόν, καὶ βασιλικόν). Altri danno a *Calliope* appartenente la *Rettorica*. *Forstero* cap. 14. Ma più convenevole a questa *Musa* si attribuisce la *poesia*. Così lo *Stallast* di *Apollonia* *Arg.* III. v. 1. καλλιόπην ποιητρίαν. Così anche *Petrone* *Africanus*. *Calliope* doctus dat laurea ferta *poetis*. *Quindi* il *distinzione* *Avonani* *Differt.* XVIII. e XIX.

Výzkum knižní kultury

- teoretické přístupy
- média knižní kultury
- kniha jako artefakt

Nauka o médiích

- co je médiem v psané kultuře:
 - literatura?
 - písmo?
 - kniha?
- médium
 - nosič obsahu mezi producentem a recipientem
 - nástroje pro fixaci, přenos a šíření obrazu, písma a hudby (materiální objekt)

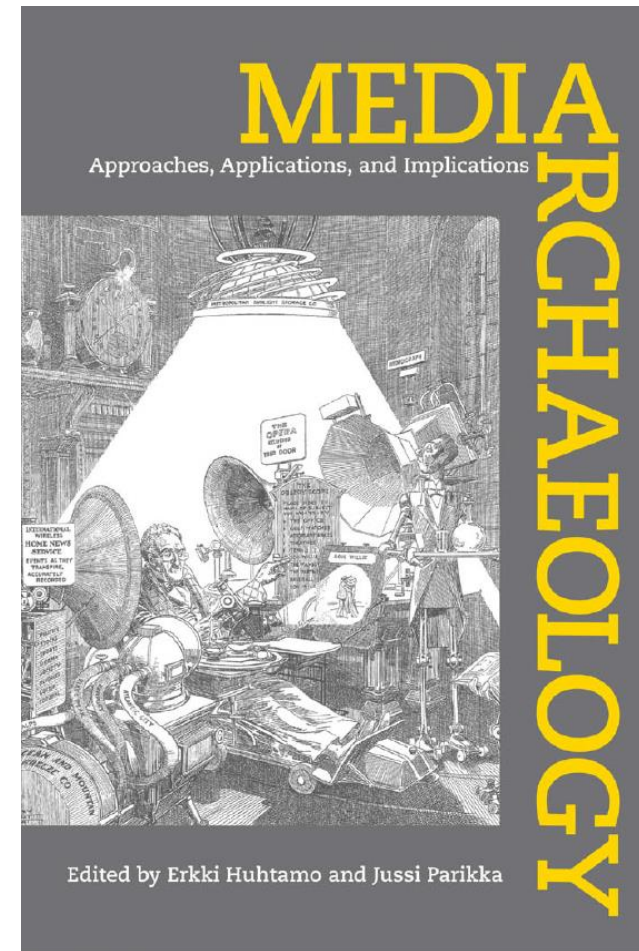

Mediální historie

- vývoj knihy jako média od hliněných tabulek až po moderní komunikační média
- funkce médií ve společnosti, jejich výroba a užívání

Mediální archeologie

- ne jednotné pojetí nebo terminologie
- heterogenní sada nástrojů a inspirací pro historiky médií

Média knižní kultury

- rukopisy
 - knihy šířené opisováním ve středověku (a v raném novověku)
- inkunábule
 - knihy rozmnožované knihtiskem od jeho vynálezu do roku 1500
- staré tisky
 - knihy tištěné v letech 1501-1800
- tisky 19. století a mladší

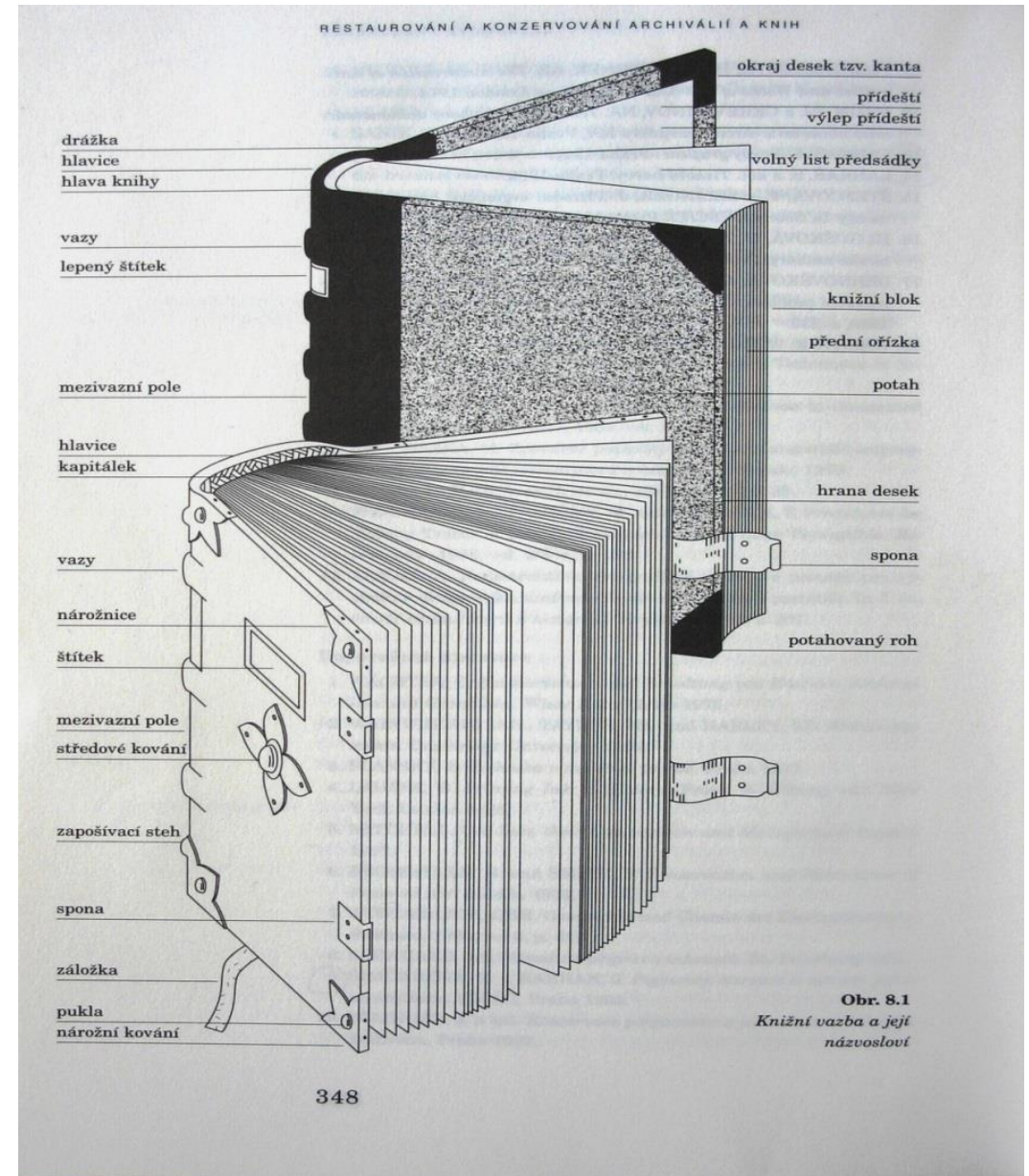
- McLuhanova definice média: „rozhraní mezi technologií a tělem“

Knih jako artefakt

- materiální aspekty knihy
 - „archeologie knihy“: kniha jako organismus
 - obálka knihy a přebal (u moderních knih)
 - knižní vazba
 - psací látka
 - pergamen, papír: filigrány
 - formát, paginace
 - frontispis
 - rozvržení stránky, typografie
 - vydání
 - provenienční (exemplářové) znaky

Studia starých médií

- jeden typ média: kodex
- rukopisy vs. tisky: hlavně snadnost multiplikace
- rukopis jako (nové) médium
 - <https://www.youtube.com/watch?v=pQHx-SjgQvQ> (norsky, anglické titulky)

„Husí kniha“

Norimberk 1503–1510

New York, Morgan Library

Moderní recepce rukopisné knihy

Význam rukopisné knihy v 19. století

- nacionalismus, formování novodobých národů: zkoumání památek národní minulosti, velké ediční podniky
- zájem hlavně o texty

Význam rukopisné knihy dnes

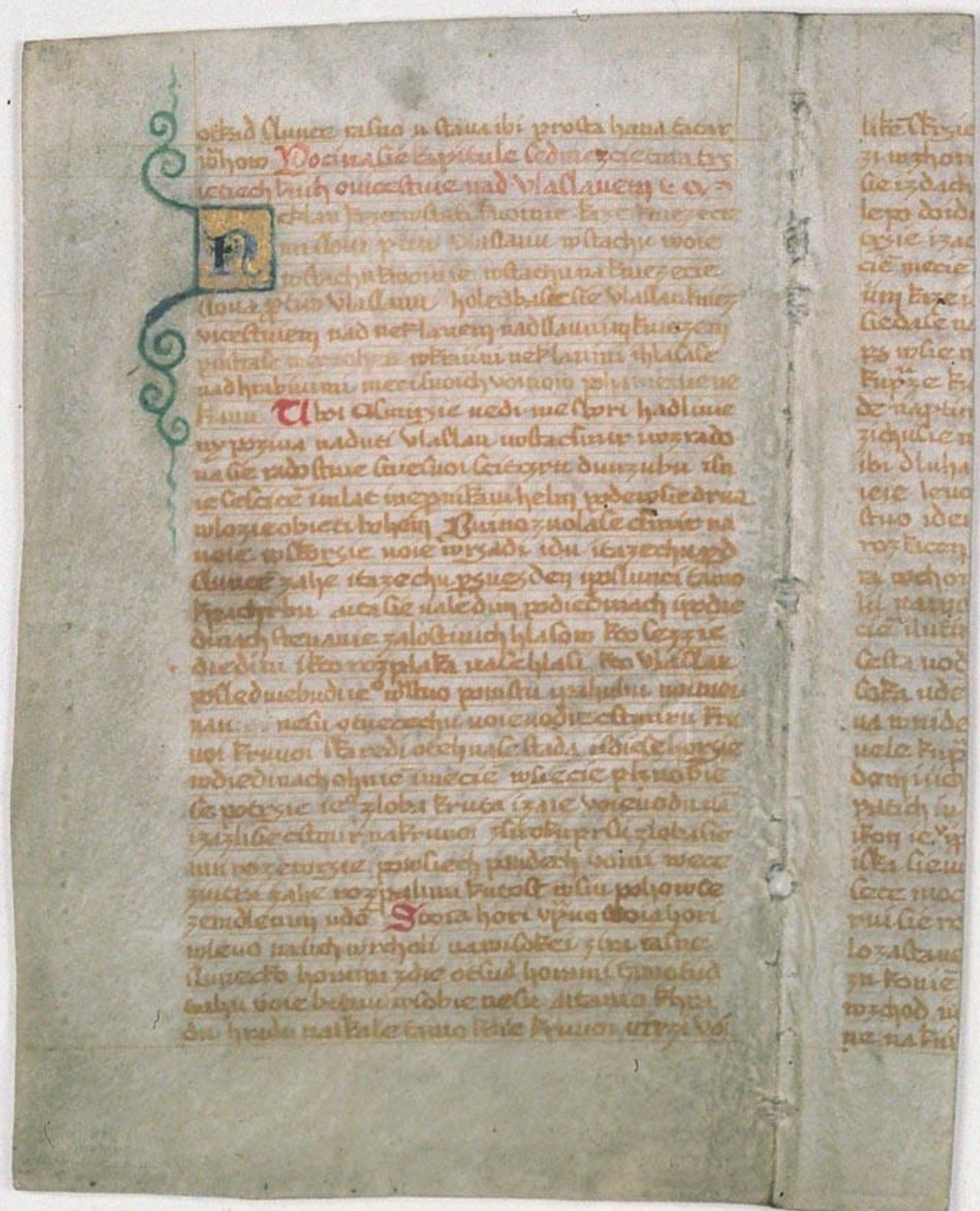
- obnovení zájmu o život středověké společnosti
- zájem o kodex jako ilustraci (pokročilé metody reprodukce)
- mediálně populární kodexy
- kult bílých rukavic

Populární kodexy u nás: 19. století

- Rukopisy královédvorský a zelenohorský (RKZ), digitální kopie: [RK](#), [RZ](#)
 - důkaz starobylosti a kulturní vyspělosti českého národa
 - údajně objeveny v roce 1817 Václavem Hankou, resp. 1818 zaslány anonymně
 - snaha vyrovnat se okolním národům

RKZ

vpravo Rukopis královédvorský, vlevo zelenohorský

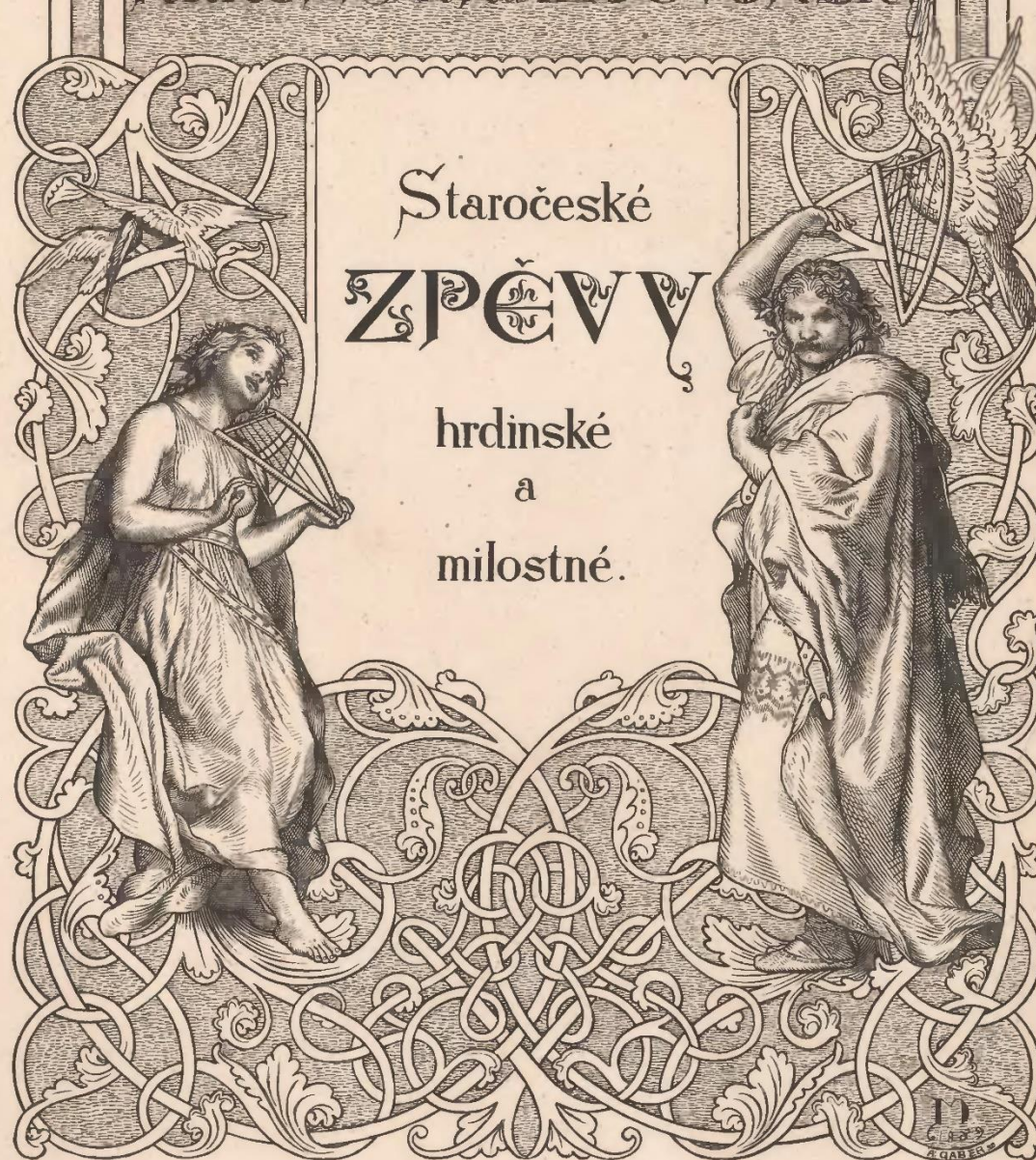

RCIKOPIS KRALOOVORSKY

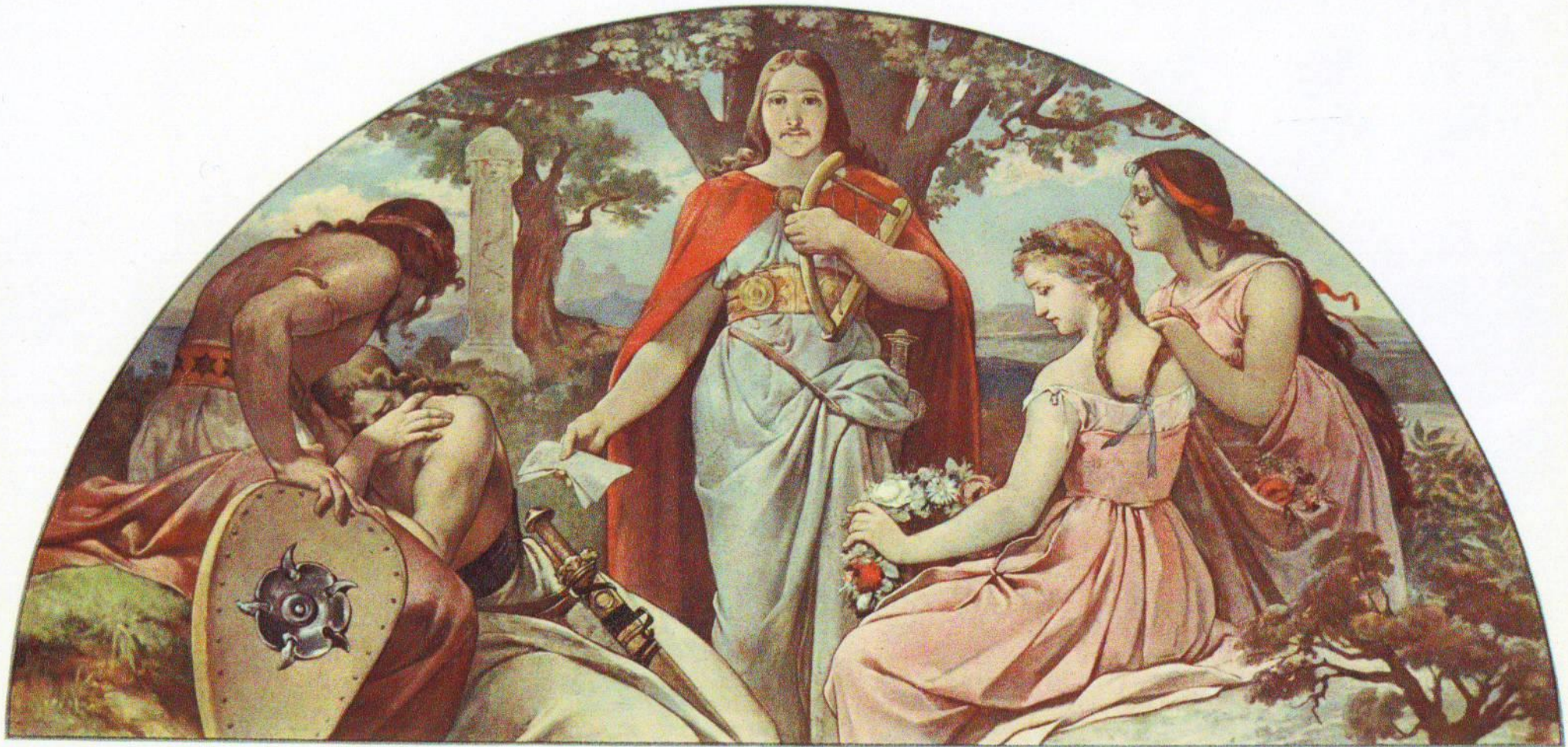
Staročeské
ZPĚVY

hrdinské
a
milostné.

Das neue böhmische Nationaltheater in Prag. Nach einer photographischen Aufnahme von J. Seidrich in Prag.

Národní divadlo

LIBUŠE

1881–2018

Smetanovské heroiny na snímcích
z Archivu Národního divadla

opera

1918
100
2018

SPISY
TGM

19

Z BOJŮ O RUKOPIŠY 1886–1888

T. G. MASARYK

Z BOJŮ
O RUKOPIŠY
1886–1888

[POSLEDNÍ TEČKA ZA RUKOPISY]

[Miloš Urban]

[Argo]

[Argo]

[Miloš Urban]

HANKA A LINDA

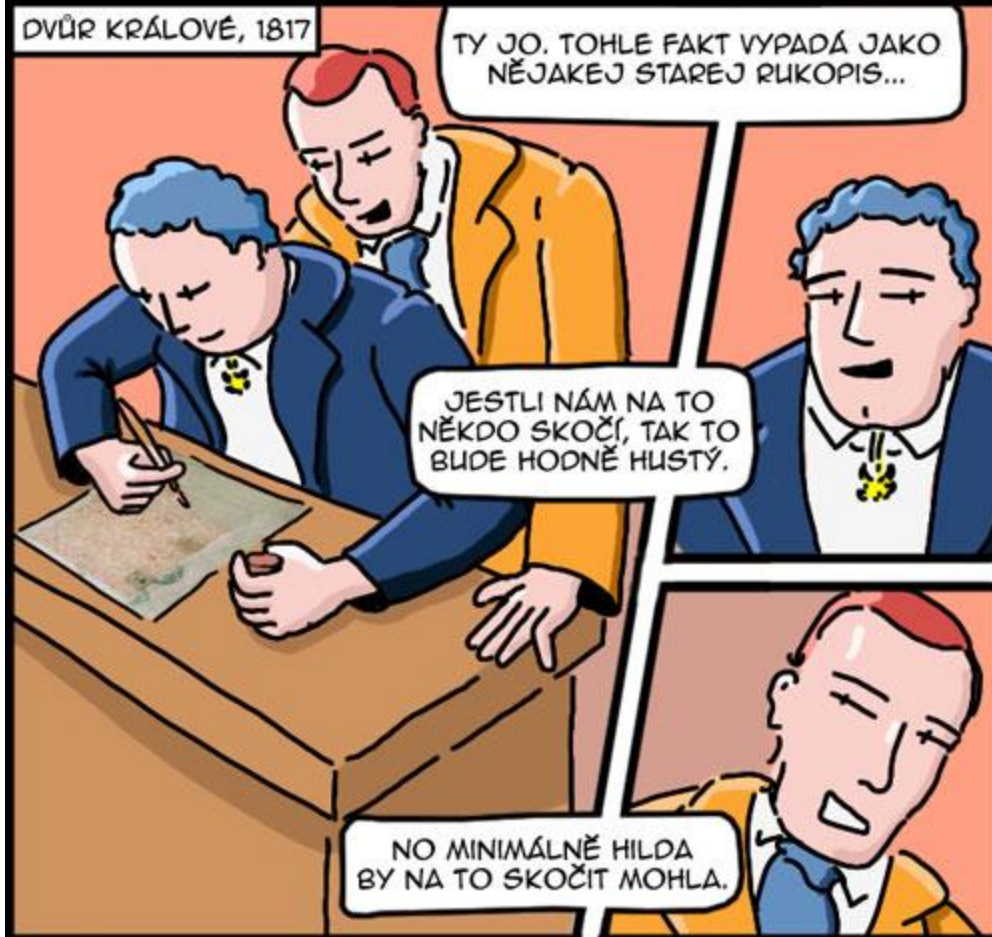
PEK: JOJINGHEDGEHOG
WWW.BUGEMOS.COM

DVŮR KRÁLOVÉ, 1817

TY JO. TOHLE FAKT VYPADÁ JAKO
NĚJAKEJ STAREJ RUKOPIS...

JESTLI NÁM NA TO
NĚKDO SKOČÍ, TAK TO
BUDE HODNĚ HUSTÝ.

NO MINIMÁLNĚ HILDA
BY NA TO SKOČIT MOHLA.

OPRAŠKI SČESKÍ HISTORJE

JAK HAKNA Z LINDOU RUKOPIZOVALI (Y)

Populární kodexy u nás: dnes

- Vyšehradský kodex (konec 11. století), [digitální kopie](#)
 - korunovační evangelistář krále Vratislava I. (jako kníže II.)
 - vyobrazení sv. Václava v iniciále ve druhé části kodexu

Vyšehradský kodex

SVEN
ZEZLA
VVS DVX

IN NATALI SCI
VENEZLAVVI
DVVIS ET MART.
SCDM LVCAM
IN ILLO TEMP

IXIT
IHC DIS

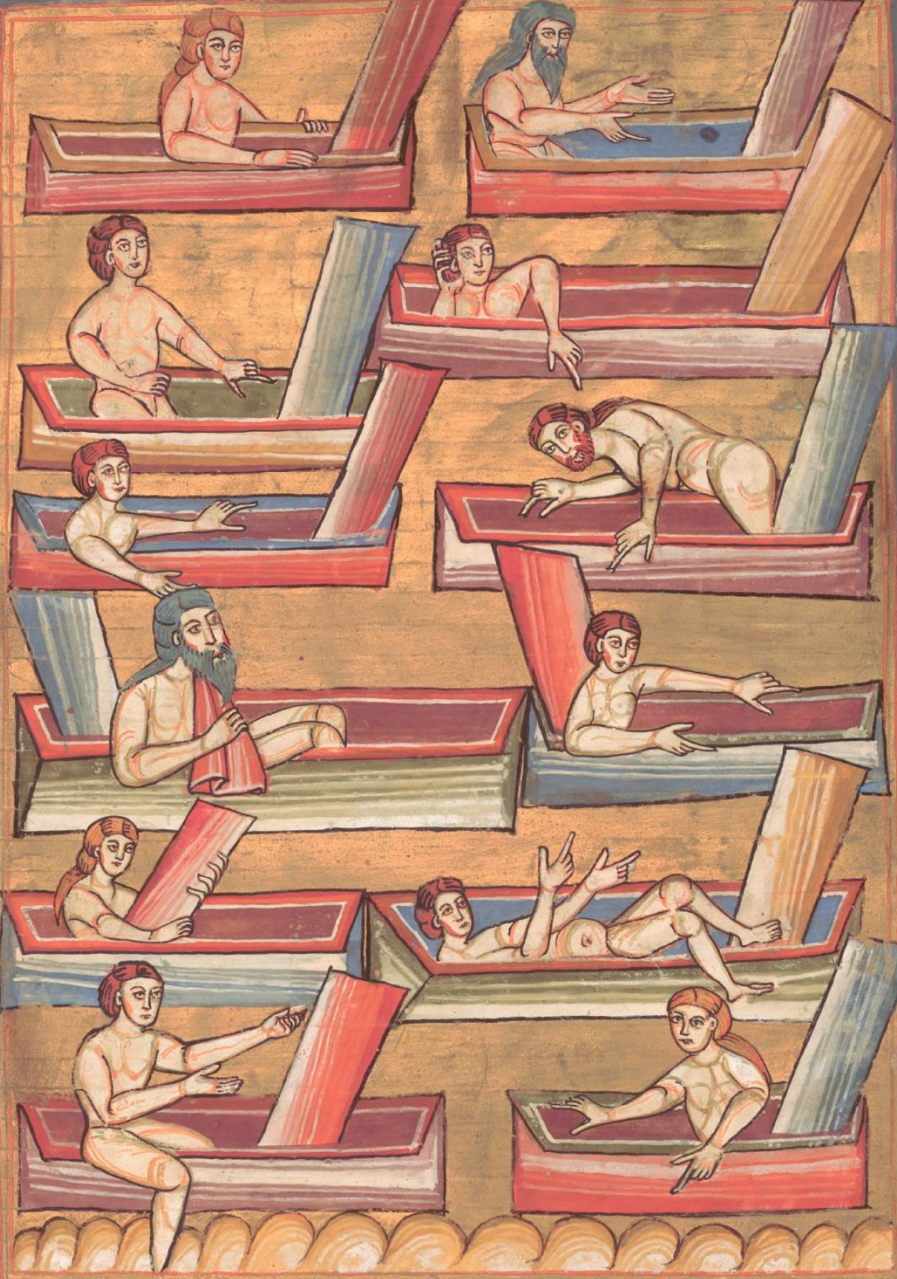
CIPVLIS SVIS

SIQVIS VENIT
AD ME. ET NON
SVV ET MATREM ET VXOREM ET
FILIOS ET FRATRES ET SORORES.
ADHVC AVT ET ANIMA SVÄ. Ñ POTÉ
MEVS ESSE DISCPLS. ET QNON BAIQ
LAT CRVCÉ SVÄ ET VENIT POST ME.
NON POTEST MEVS ESSE DISCPLS.
QS ENI EXVOLENS TVRRIM EDIFI
CARE Ñ PRIVS SE DENS CÖPVTAT

Vyšehradský kodex a kodex Cim 3

† NEDUBITET QVISQVA DEMORTE RESVMERE VITAM.

TAMQVAM NON POSSET HOMO QHOD DOMINVS POTUISSET.

NO IVERAT SOLVS DE MORTE RESVRGERE XPICTVS.

SED SECVM PLVRES DEDIT ECCE RESVRGERE TESTES.

Populární kodexy u nás: dnes

- Codex gigas, tzv. Ďáblova bible (začátek 13. století), [digitální kopie](#)
 - vznik v malém klášteře v Podlažicích (východní Čechy)
 - na výšku 90 cm, obsahem „celá knihovna“
 - celostranné vyobrazení ďábla, který jako řvoucí lev obchází svaté město Jeruzalém

Codex gigas: pověst

Ilustrace Jana Konůpka

Co je to (středověký) rukopis

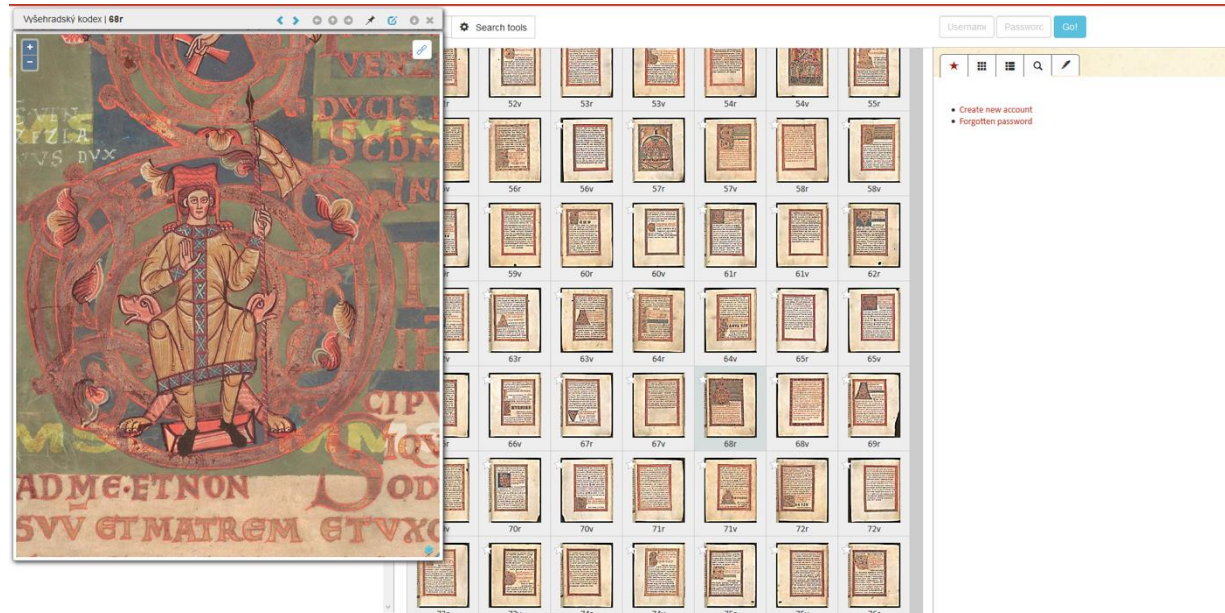
- kniha psaná rukou
- „literární“ rukopis (ne rukopis úřední povahy)
- produkt středověké (příp. raněnovověké) knižní kultury
- produkt určitého kulturního prostředí
- specifická jednota vnějších (fyzických, materiálních) a vnitřních znaků (textu)
- trojrozměrný předmět („archeologie knihy“)
- nosič textu

Jak zprostředkovat rukopis I

- originál
 - trojrozměrný
 - živé barvy
- faksimile
 - nápodoba (*fac simile*, udělej podobně) trojrozměrného kodexu
 - reprodukce, tisk ofsetem
 - dříve zpravidla černobíle
 - před vynálezem fotografie mědiryt, případně přepisy-edice textů
 - obyčejně doplňující svazek s komentářem

Jak zprostředkovat rukopis II

- digitalizát (digitální faksimile)
 - dvourozměrná digitální fotografie originálu
 - originál někdy klade odpor při reprodukování (plátkové zlato: odlesky, slepené listy apod.)
 - v síťovém prostředí: digitální knihovna, např. databáze české Národní knihovny Manuscriptorium, <http://www.manuscriptorium.eu>

Rukopis na výstavě

- originál
 - nutnost dodržení řady bezpečnostních standardů
 - nutnost udržovat vlastnosti prostředí, v němž je rukopis vystaven
- maketa
 - též „umělecká kopie“
 - zpravidla jen kaširovaná dvoustrana (apertura)
- témata výstav: Evropa kolem roku 1000, ...
- prezentace výstav: katalog, eseje

Codex gigas: výstava

Co je potřeba znát pro studium rukopisů

- dobový kontext
- staré písmo
- jazyk (středověké rukopisy jsou psány většinou latinsky)

Dobová recepce rukopisné knihy

Funkce knihy ve společnosti

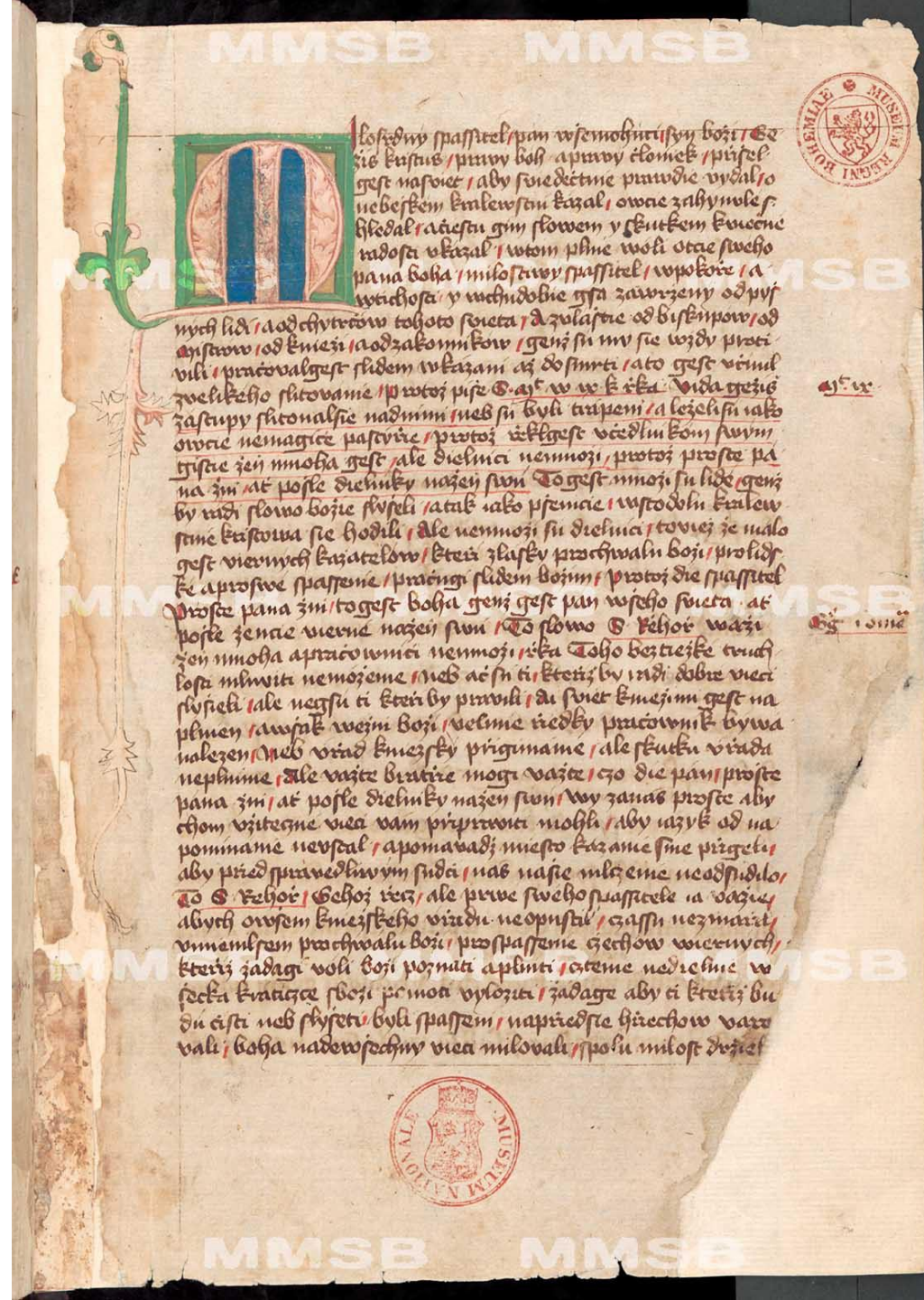
- zprostředkování textu
 - jednotlivé knihy měly rozdílné funkce podle způsobu svého užití
 - podoba knih byla určována literárními žánry
 - písmo
- reprezentace
 - výzdoba: iluminace
 - knižní vazba

Užívání rukopisů ve středověku

- vzdělanost
 - málokdo uměl číst a psát (*litteratus*, kdo neuměl: *idiota*)
- latina
 - univerzální jazyk, vedle ní postupně pronikaly vernakulární (národní) jazyky
 - u nás čeština a němčina
- základy písemnictví
 - recepce antiky
 - Bible a křesťanská věrouka
- racionalizace a komercializace knižní produkce kolem 1200
 - později zavedení papíru a knihtisk

Členění textu v knize

- folia kodexu
- řádky oddělené podle interpunkce
 - hlasité čtení
- proškrtávání a „interpunkce“ podle logických celků
 - tiché čtení

Rukopisná kniha z hlediska obsahu

Prostředí užívání knih ve středověku

- kostely
- kláštery
 - benediktinská řehole předpokládala individuální četbu
- biskupské a panovnické dvory
- města
- univerzity

Hlavní obsahové skupiny

- Bible (též části)
- liturgické knihy: misál, evangelistář, žaltář, breviář
- teologická literatura a nábožensky vzdělávatelná próza
- přírodní vědy
- právo
- kronika, epika, román, básnictví
- knihy hodinek

Bible

- základ pro liturgické knihy i pro populární výklady
- Starý a Nový zákon, viz <https://cs.wikipedia.org/wiki/Bible>
- ve středověku používán zejména latinský překlad (Vulgáta)
- od 13. století (zejm. Paříž) kapesní Bible: dva sloupce, tenký papír
- ilustrované Bible (z našeho prostředí: Velislavova)

Bible

- Latinský rukopis Starého zákona z poloviny 15. století: NK, [IA 52](#) (4r)
- Latinská Bible Jana Gaudencia, stoupence Jana Želivského: [Osek 72](#) (7r, 1r, 1v, 2r)

Bible

- Nový zákon zamojských (český), po 1430: [NK, XVII C 56](#) (1r)
- Bible Kunše oltářníka (lat.), 1389: [KNM, Nostická knihovna Ms f 1](#) (7r, 9v)
- Bible olomoucká (česky), 1417: [VKOL, M III 1/1](#) (1r, 1v)
- Mikulovská Bible (česky), 1. polovina 15. století: [MZK, Mk 1](#) (2r)
- Starý zákon, tzv. Klementinský iluminovaný nebo Kutnohorský (česky), kolem 1440: [NK, XVII A 34](#) (1r, 20v)
- Starý a Nový zákon – Codex gigas, počátek 13. století: [KB, A 148](#) (253r)
- Velislavova Bible (ilustrovaná), polovina 14. století: [NK, XXIII C 124](#) (4r)

Evangelistář, žaltář, liturgické knihy I

- církevní rok
 - začíná adventem, skládá se ze svátků temporálu, sanktorálu a *commune sanctorum* (viz i https://cs.wikipedia.org/wiki/Liturgick%C3%BD_rok)
 - pro každý svátek byly určeny perikopy (úryvky z Bible), epištolní (ze Starého zákona či častěji Pavlových listů) a evangelní (z jednoho ze čtyř evangelií)
- lekcionář
 - obsahuje perikopy řazené podle pořadí církevního roku
- evangelistář
 - obsahuje evangelní perikopy (evangeliář obsahuje celá čtyři evangelia)
 - v iluminovaných rukopisech kánonové tabule a evangelisté jako písaři

Evangelistář, žaltář, liturgické knihy II

- žaltář
 - obsahuje starozákonní knihu Žalmů (vlastně modlitby)
 - často střídání modrých a červených iniciálek
- breviář
 - obsahuje texty potřebné k soukromé modlitbě denní modlitby církve, kterou se modlí kněží
- misál
 - obsahuje modlitby, které přednáší kněz při mši a také mešní řád a zvláštní obřady pro některé liturgické dny

Liturgické knihy

- Evangelistář: Vyšehradský kodex: [NK, XIV A 13](#) (107v)
- Žaltář, tzv. glosovaný, první polovina 13. století + konec 13. století + poslední třetina 14. století: [KNM, XIV D 13](#) (7v, 38r)
- Žaltář Hanuše z Kolovrat, 1438: [Osek 71](#) (2v)

Liturgické knihy

- Evangeliář zábrdovický, 2. polovina 11. století: [VKOL, M II 74](#) (116r)
- Evangeliář olomoucký (česky), 1. polovina 15. století: [VKOL, M II 249](#) (1r)
- Lobkovický breviář: [NK, XXIII F 202](#) (69r, 111r, 1r, 1v)
- Štěpanický misál, první čtvrtina 14. století: [NK, VI B 25](#) (7v, 59r)

Teologie

- Řádná glosa k vybraným starozákonním knihám, 2. čtvrtina 13. století: [KNM, XII B 12](#) (2r, 2v)
- Řádná glosa k Pavlovým listům, 2. čtvrtina 14. století: [KNM, XII A 7](#) (1r, 6r)
- Tomáš Akvinský, Catena aurea, 2. polovina 14. století: [NK, I A 55](#) (2r)

Přírodní vědy

- Tomáš z Cantimpré, De natura rerum, poslední čtvrtina 14. století:
[NK, XIV A 15](#) (34r)
- Tomáš z Cantimpré, De natura rerum, první čtvrtina 15. století:
[NK, X A 4](#) (46v)

Právo

- Graciánův Dekret s glosou, 14. století: [NK, Teplá MS. E 59](#) (19v)
 - provenience: severní Itálie

Legendy a epika, román

- legendy o českých světcích (Pasionál)
 - Staročeský Pasionál, 1395: [NK, XVII C 52](#) (47r)
- Alexandreida
 - Historie o Alexandrovi Velikém (latinsky): [NK VI G 21](#) (2v, 3r); český zlomek Alexandreidy XXIV B 144
- Tristram a Izalda
- Kronika trojanská
 - Kronika trojanská (rukopis, z něhož se tisklo), 1468: KNM, I E 18

Kroniky

- Kosmova kronika (tzv. Budyšínský rukopis), 1. třetina 13. století: [KNM, VIII F 69](#) (1r)
- Kosmova kronika – Codex gigas, počátek 13. století: [KB, A 148](#) (293r)
- Sborník kronik k českým dějinám, 15. století: [NK, I D 10](#) (1r)
- Dalimilova kronika, tzv. lobkovický rukopis, 2. čtvrtina 15. století: [NK, XXIII G 87](#) (21v, 28r)
- Dalimilova kronika (latinský překlad), 1330-1340: [NK, XII E 17](#) (2v)

Básnictví

- lyrika
 - básně, často dochované v opisech augustiniána Kříže z Telče

Knihy hodinek

- Modlitební kniha Jana z Rožmberka, 1440-1454: [NK, XVII J 8](#) (24r, 33v)
- Modlitební kniha Ladislava Pohrobka, 2. pol. 15. století: [Teplá MS c 87](#) (93r)
- Hodinky české královny, 1390-1395: [KNM, V H 36](#) (1v, 2r)
- Žaltář Johanky Trčkové, 1511: [NK, XVII J 5](#) (1v)
- často importy ve sběratelských šlechtických knihovnách
 - Rohanské hodinky ze Sychrova, 1490-1510 (a pozd. dodatky): [NK, VI D 25](#) (2r, 14r)

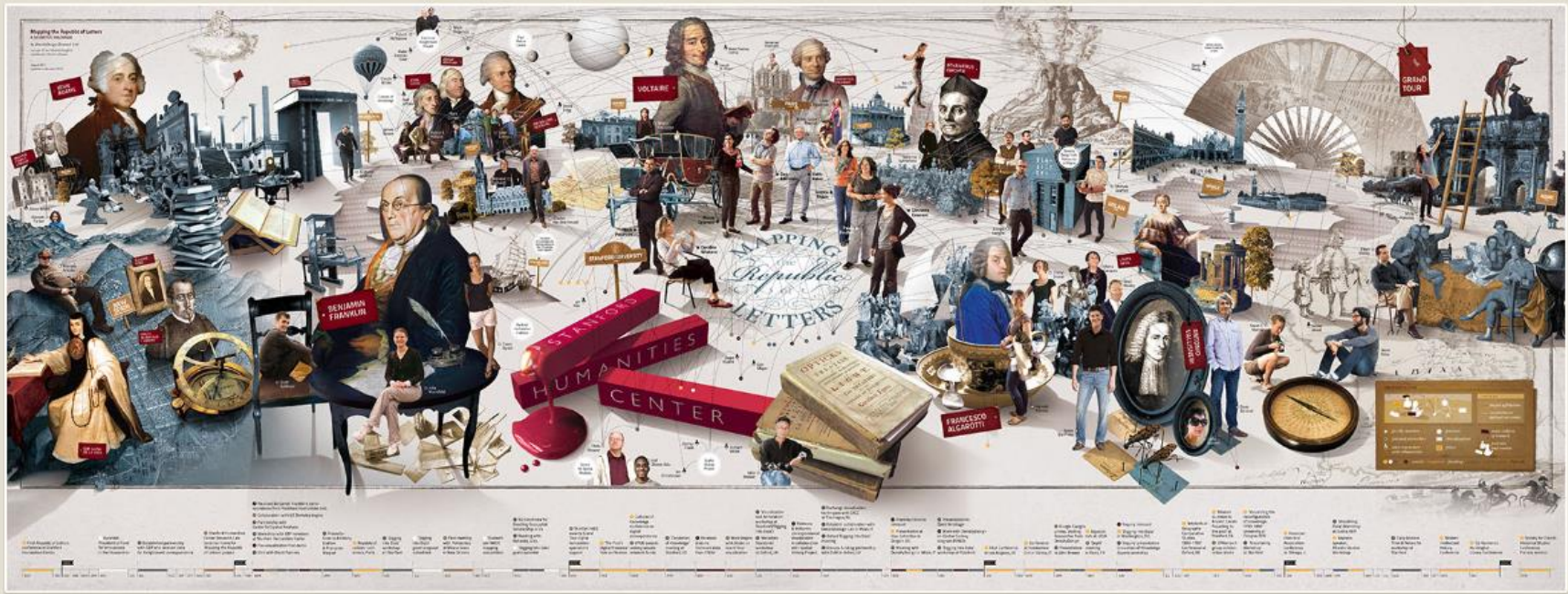
Zkratky knihoven

- NK Praha, Národní knihovna ČR
- KNM Praha, Knihovna Národního muzea
- MZK Brno, Moravská zemská knihovna
- VKOL Olomouc, Vědecká knihovna
- KB Stockholm, Kungliga biblioteket

Výzkum knižní kultury v digitálním prostředí

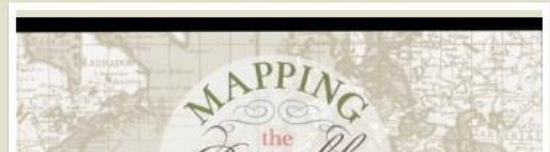
MAPPING THE REPUBLIC OF LETTERS

About the Project

Before email, faculty meetings, international colloquia, and professional associations, the world of scholarship relied on its own networks: networks of correspondence that stretched across countries and continents; the social networks created by scientific academies; and the physical networks brought about by travel. These networks were the lifelines of learning, from the age of Erasmus to the age of Franklin. They facilitated the dissemination—and the criticism—of ideas, the spread of political news, as well as the circulation of people and objects.

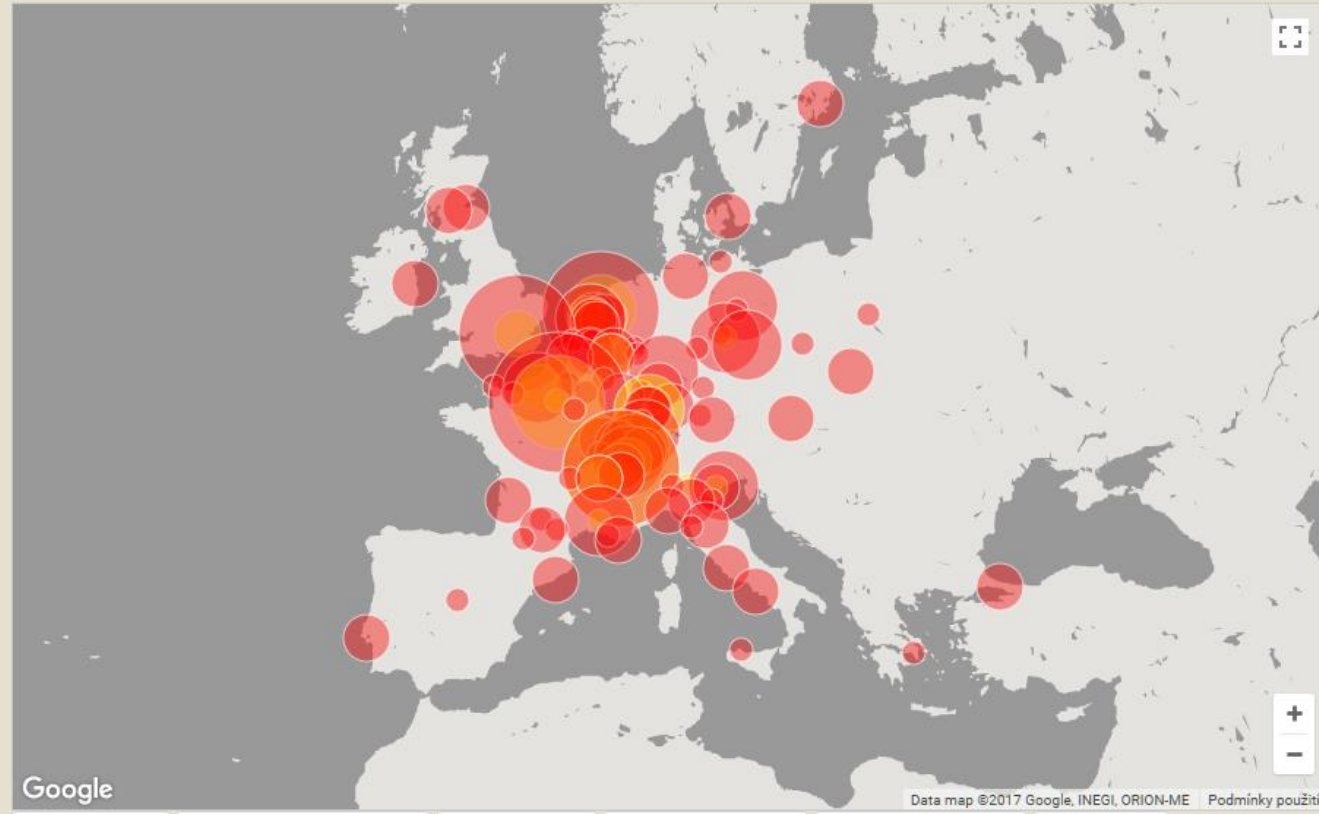
Video introduction

Voltaire's places of publication (1712-1800)

Lead: Dan Edelstein
Start Date: September 2012
Team: Glauco Mantegari

Google Data map ©2017 Google, INEGI, ORION-ME Podminky použití

Actual places Actual places, no stated Stated places True stated places False stated places Reset map

Statistics on editions

- Total number: 1973
- With stated place: 1370
- Without stated place: 604
- Stated place true: 1194
- Stated place false: 162
- With actual place: 1678

About

This is an experimental visualization of publication data taken from the BnF catalogue. The BnF is not responsible for any data quality issues related to this visualization. Data gathering, analysis and visualization was done by Glauco Mantegari with scientific supervision by Prof. Dan Edelstein.

Šíření textů v amerických novinách v 19. století

- také info o cestách a data z censů
- vizualizace vztahů mezi texty (přejímky) v různých časopisech
- <http://viraltxts.org/>

Network of "Viral Text" Sharing, 1836-1860

This graph illustrates connections among pre-Civil-War newspapers from the Library of Congress' [Chronicling America newspaper archive](#) and Making of America magazine archive. The circles (nodes) in the graph represent individual newspapers or magazines, while the lines between them (edges) represent shared texts discovered by researchers working on the [Viral Texts project](#), sponsored by Northeastern University's [NULab for Texts, Maps, and Networks](#). For more information about the project, watch [viraltexts.org](#).

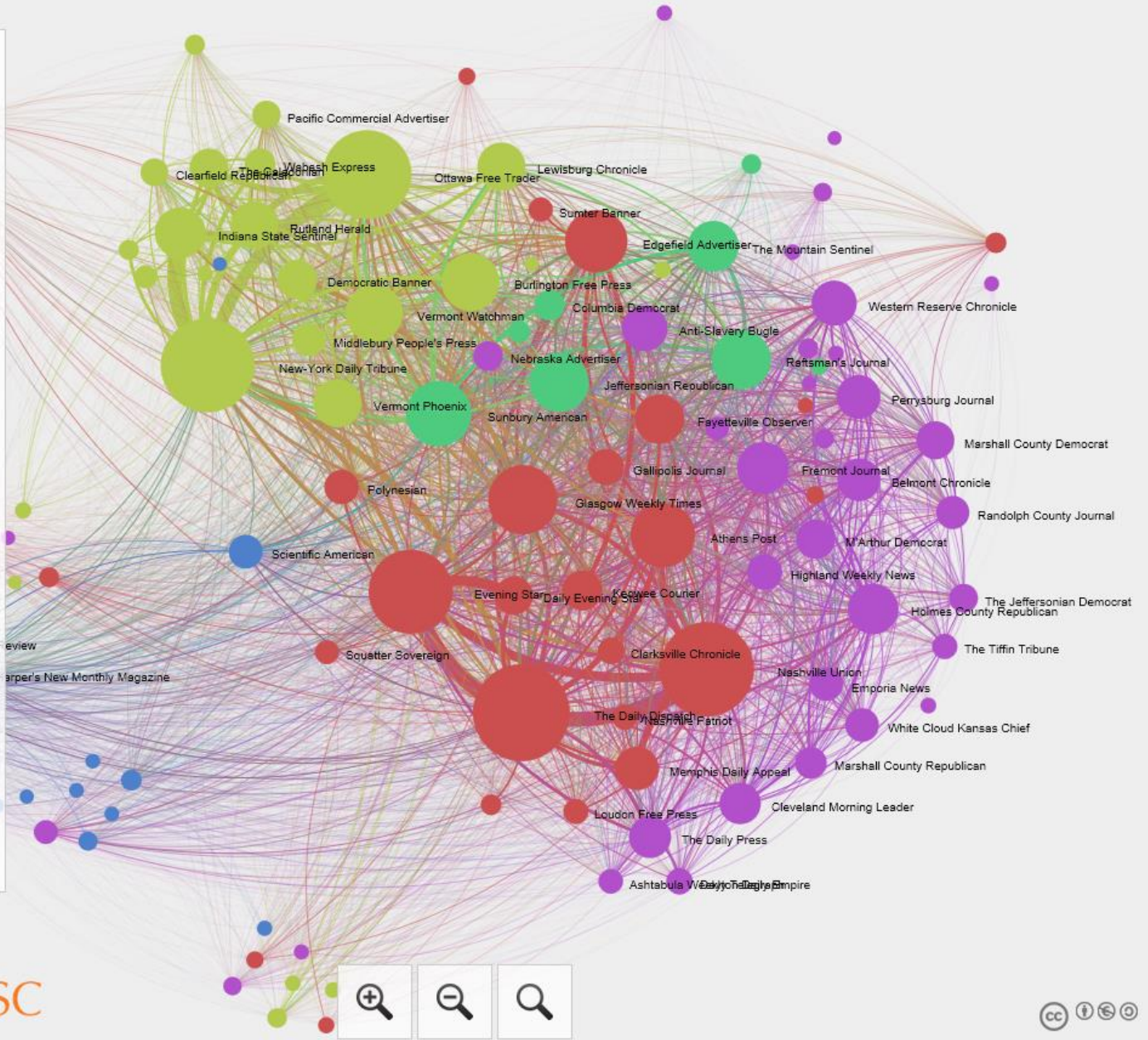
More about this visualisation

Legend:

- Newspapers
- "Viral Texts" shared Between Publications. A thicker line indicates more shared reprints.
- "Communities" of Publications that Frequently Shared Texts

Search:

Group Selector:

Network of "Viral Text" Sharing, 1836-1899

This graph illustrates connections among pre-Civil-War newspapers from the Library of Congress' [Chronicling America newspaper archive](#) and Making of America magazine archive. The circles (nodes) in the graph represent individual newspapers, while the lines between them (edges) represent shared texts discovered by researchers working on the [Viral Texts project](#), sponsored by Northeastern University's [NULab for Texts, Maps, and Networks](#). For more information about the project, visit [viraltexts.org](#).

i More about this visualisation

Legend:

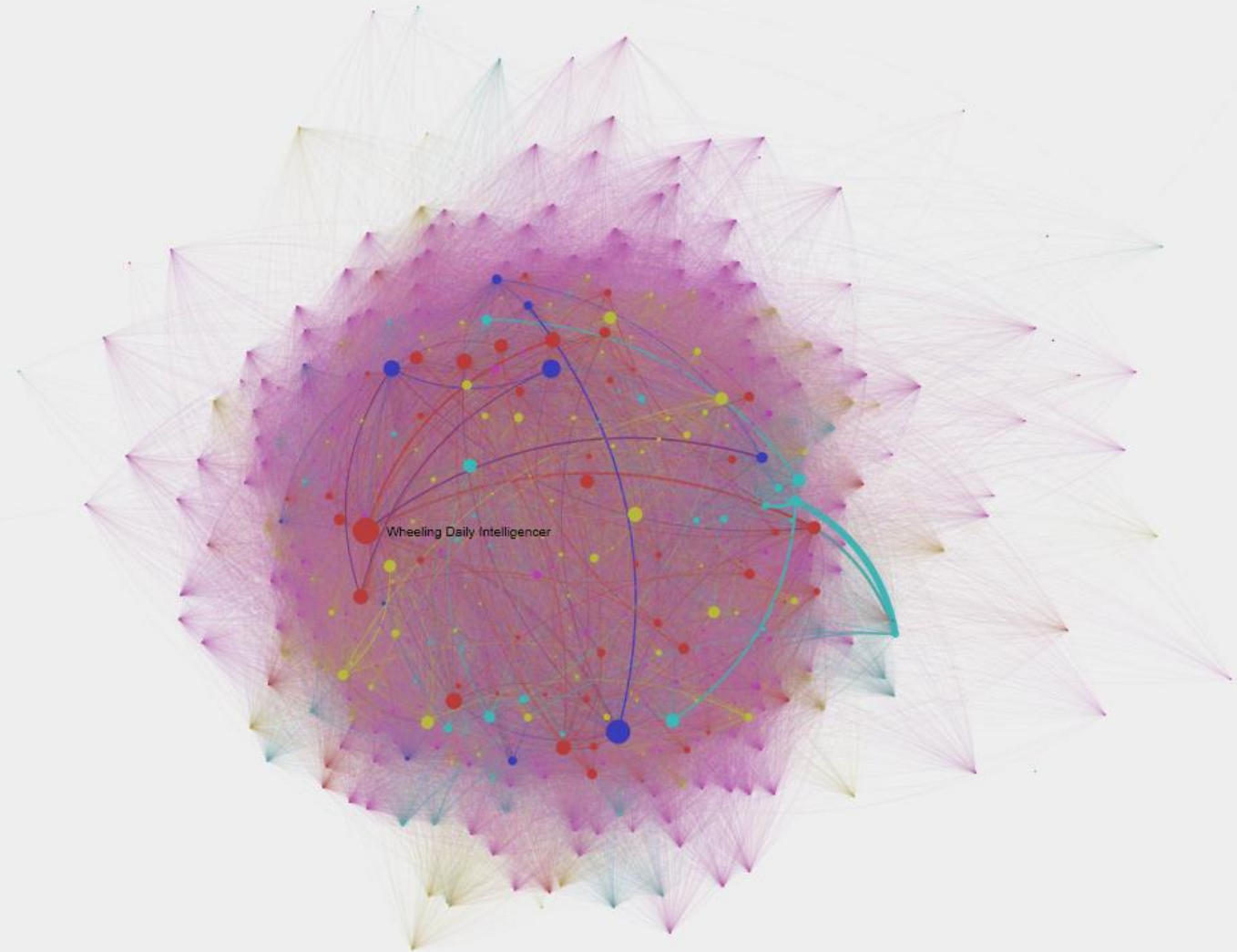
- Newspapers or Magazines
- "Viral Texts" shared Between Publications. A thicker line indicates more shared reprints
- Communities of periodicals that frequently share reprinted texts

Search:

Search by name ▶

Group Selector:

Select Group ▼

Děkuji vám za pozornost

Kontakt: jindrich.marek@ff.cuni.cz